

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԶԱԽԱՐՈՎ

ՂԱՐԱԲԱՂԸ Մ. ՅՈՒ. ԼԵՐՄՈՆՏՈՎԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄԵՐՁՎՈՐՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ*

Բանալի բառեր՝ *Լերմոնտով, Խաստատով. Ակիմ Շան-Գիրեյ, Շոլմա, Շուշա, ավանդագրույց, դաստան, Շուշի, Ստեփանակերտ, ճանապարհ:*

...Կովկասի հանքային ջրերում Լերմոնտովը մինչեւ աշուն բուժման լրիվ կուրս է անցնում: Ընդհանուր թվով դա բավականին տեւական ժամանակաշրջան էր՝ ավելի քան չորս ամիս, որից հետո բանաստեղծը մեկնում է Ա.Ա.Վեյսամիևի անդրկուբանյան ջոկատ: Բայց ընթանալ այն ուղիով, որով ընթացել էր ռազմարշավային ջոկատը, անհնարին էր, չափից դուրս վտանգավոր, եւ Լերմոնտովը գնում էր Թաման, ուրկից էլ պետք է ծովային ճանապարհով հասներ Գելենջիկ, որտեղ զորաստուգում էր նախատեսված Նիկոլայ Առաջին կայսեր ներկայությամբ:

Սա լոկ ամբողջ տարվա իրադարձությունների կարճ հենքն է կամ ավելի ճիշտ՝ 1837 թ., այն մասը, երբ բանաստեղծն առաջին անգամ աքսորվել է Կովկաս: Այդ աքսորի ժամանակ Լերմոնտովը մտերմացել է իր զարմիկ Ակիմ Ակիմովիչ Խաստատովի հետ, ով այդ ժամանակ արդեն լեյք-գվարդիայի Սեմյոնովյան գնդի պորուչիկ էր: Նրա հայր Ակիմ /Յակիմ, Եկիմ, Օվագիմ, Հովակիմ/ Վասիլեւիչ /Բարսեղի/ Խաստատովը /1756-1809/ ազգությամբ հայ էր եւ ամուսնացած էր Լերմոնտովի տատի հարազատ քրոջ՝ Եկատերինա Ալեքսեևնայի հետ: Ակիմ Խաստատովն ուներ գեներալ-մայորի աստիճան⁶⁶:

Ա.Մ. Տուրգենևն իր հիշատակարանում թողել է այդ ամուսնության եւ հարսանիքի հետ կապված բարդությունների պատմությունը.

«Մոսկվա եկավ սիմֆիրոպոլի ազնվական Ալեքսեյ Եմելյանովիչ Ստոլիպինսն՝ իրեն եւ դուստրերին ներկայացնելու, բարի մարդկանց տեսնելու, աղուհացով պատվելու եւ ուրախ ապրելու: Ազնվականն ուներ տնաբույս տղաներից ու աղջիկներից կազմված տնային թատրոն՝ գերազանց զվարճանք... Ալեքսեյ Եմելյանովիչի դուստրերից մեկը հայելու մեջ դեմքին կնճիռ-

* Հոդվածն ընդունվել է 25.05.2019 թ., երաշխավորվել է տպագրության բանասիրական գիտությունների թեկնածու Լեռնիկ Հակոբյանի կողմից՝ 03.06.2019 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 07.06.2019 թ.:

ներ սկսատելով, բարեհաճ ունկն էր դնում հայկական ցեղին եւ օրենքներին պատկանող գեներալ-մայոր Խաստատովին եւ ընդունեց Նրա առաջարկը՝ միանալ օրինական ամուսնության կապով:

Աստված իմ, ճերմակաքար Մոսկվայում ինչպիսի՜ աղմուկ-իրարանցում բարձրացրին ամբարտավան իշխանադուստրերը, կոմսուհիները եւ պարզապես ազնավականների աղջիկները, բղավում են՝ ինչպես դիվոտված Լեդյոյու-Ռոլենը կոմունիստների ակումբում /1848թ./, գոռում են՝ ինչպե՞ս կարող է ազնվածին օրիորդն ամուսնանալ հայի հետ: Իսկ գիտի՞ այդ դժբախտ աղջիկը, որ Տիեզերական առաջին ժողովում պայթել է Արիոսի որովայնը, ախր չէ՜ որ նա կործանում է իր հոգին: Ինչքան ու ինչպես էլ որ Եկատերինա Ստոլիպինային բացատրում էին «մեղքը» /այն ժամանակ տիկնայք չգիտեին հայ եկեղեցու եւ Արիոսի ուսմունքի տարբերությունները հայ եկեղեցուց/, - եւ ապա ինչու պիտի ազնվական խավի ամբարտավան օրիորդներն այդքան շատ անհանգստանային իր համար,- ամուսնությունը տեղի ունեցավ, ու տիկին Խաստատովան երջանիկ էր զգում իրեն ամուսնու հետ. գեներալ Խաստատովը բարի ու բարեմիտ մարդ էր, եւ հասարակությունում Նրան սիրում էին»:

Պատանեկան տարիքում Ակիմ Վասիլեւիչը Ա. Վ. Սուվորովի համհարզներից մեկն էր, իսկ Նրա քույր Աննա Վասիլեւնան ամուսնացած էր Միխայիլ Լազարի Լազարեւի հետ:

Իր հայ ազգականների հետ Մ. Լեյբմոստովը ծանոթացել է 1818 թվականին, երբ առաջին անգամ չորս տարեկանում իր տատիկի՝ Ելիզավետա Ալեքսեւնա Արսենեւայի ու Նրա բազմաթիվ սպասավորների հետ հայտնվել է տատի քրոջ՝ Ե.Ա. Խաստատովայի կալվածքում: Ակիմ Վասիլեւիչ Խաստատովը մյուս հայ գեներալների՝ Ս.Ս. Դավիդովի, Ս.Մանեւի, Յա. Աբրամովի հետ կռվել է խոշոր շատ ճակատամարտերում: Խիզախության եւ արիության համար Նրան գովել է ինքը՝ Ա.Վ. Սուվորովը: Սուվորովի հետ նա ծանոթացել է 1780 թվականին, եւ Սուվորովը Նրան իրեն համհարզ է վերցրել: Ա.Վ. Խաստատովն աչքի է ընկել Կինբուռնի ճակատամարտում: 1797թ. հոկտեմբերի մեկին Կինբուռնի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին Գ. Ա. Պոտյոմկինին հղած զեկույցում Սուվորովը հատուկ նշել է մարտում վիրավորված Ա.Վ. Խաստատովի անունը: 1789 թ. գնդապետի աստիճանով Ա.Խաստատովն աչքի է ընկել Ֆոկչանիի եւ Ռիմնիկի ճակատամարտերում, երկու ան-

գամ վիրավորվել է եւ պարգեւատրվել Գեորգիեւյան IV աստիճանի շքանշանով:

Ա.Վ. Խաստատովը մասնակցել է Նաեւ Իզմայիլ բերդի գրավման դաժան մարտերին: 1790 թ. դեկտեմբերի 21-ին Գ. Պոտոմկինին հղած զեկույցում Ա.Վ. Սուվորովը գրել է. «Լիովին արդարը մատուցելով իմ կողքին գտնվող եւ բոլոր հրամաններս կատարած աստիճանավորներին՝ առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի փոխգնդապետ Ակիմ Խաստատովը...»:

Ակիմ Խաստատովը տիրապետում էր մի քանի օտար լեզուների, նշանակված է եղել Մ.Ի. Կուտուզովի ջջախմբում, Խերսոնում ապրել է Սուվորովի մոտ՝ սպասելով պատվիրակության մեկնմանը Թուրքիա: 1793 թ. Նա ծառայել է Ռուսաստանի դեսպանատանը՝ Կոստանդնուպոլսում: Պաշտոնաթող է եղել 1799 թվականին: Ա.Վ. Խաստատովի Բոգդան անունով եղբայրը 1780 թ. Աստրախանի նավահանգստային մաքսատան պետն է եղել: Լինելով Հյուսիսային Կովկասի բազմալեզու բնակչության շրջանում մեծացած հայ, Նա լավ գիտեր «ասիական հանգամանքներն ու նրանց բարքերը», դրա համար էլ Սուվորովը Պ.Ի. Տուրչանինովին հղած նամակում խնդրել է Բոգդանին իր իսկ խնդրանքով տալ աստիճան եւ իր /Սուվորովի/ մոտ իր ընդունակությունների գծով աշխատելու թույլտվություն: Հայտնի է, որ Սուվորովը մարդկանց հետ դժվար էր լեզու գտնում, բայց երբեք չէր մոռանում նրանց, ովքեր արժանացել էին իր վստահությանը:

Նա մտերմություն էր անում Խաստատով եղբայրների հետ, նրանց կոչում էր իր բարեկամը եւ բարձրպաշտոնյա դեմքերին հղած նամակներում եւ զեկույցներում նշում էր նրանց խիզախությունը՝ խնդրելով դրա համար բարձրացնել նրանց աստիճանը:

Իսկ ովքե՞ր էին գեներալ-մայոր Ա.Վ. Խաստատովի նախնիները:

XVIII դարի առաջին կեսին կիզյարցի *հայ վաճառական Սաֆար Վասիլեւ /Բարսեղյան/* հումքի վերամշակման մետաքսագործարան կառուցեց Չեչնիայի սահմանի մոտ՝ Թերեք գետի ձախ ափին: Կալվածքը կոչվեց Շյուկոզավոդսկ կամ պարզապես Շյուկովոյե: <...> 1764 թվականից գործարանի օբեր-տնօրեն դարձավ Սաֆարի որդին՝ Վասիլի Խաստատովը: Հետո գործարանը վերցվեց պետության կողմից, այնտեղ աշխատող հայերին ու վրացիներին դարձրին պետական գյուղացիներ, իսկ օբեր - տնօրեն Ակիմ Վասիլեւիչ Խաստատովը դարձավ

մետաքսագործարանի կալվածատեր: Իր երիտասարդ տիկնոջը Նա Մոսկվայից բերեց հենց այդ կալվածքը: 1809 թվականին Եկատերինա Ալեքսեևնան այրիացավ, բայց կալվածքից չհեռացավ, դաստիարակում էր երեք երեխաներին՝ Մարիային, Աննային եւ Ալիմին /Յակիմ, Հովակիմ/: Միխայիլ Լերմոնտովի՝ երկրորդ ծնկան երկու մորաքույրերը՝ Մարիա եւ Աննա Խաստատովաները, շատ էին սիրում իրենց զարմիկին: Նրանց եղբայր Ալիմ Ալիմովիչ Խաստատովը՝ բանաստեղծի քեռին, նույնպես մտերիմ էր նրա հետ: Աննա Ալիմովնա Խաստատովան ամուսնացած էր գեներալ-մայոր Պ.Ի. Պետրովի հետ, ով Կովկասյան գծի եւ Սեւծովյան տարածաշրջանի զորքերի շտաբի պետն էր: <...> Պետրովները Լերմոնտովի ազգականներն էին մոր կողմից, նրանց հետ բանաստեղծը հանդիպել է մանկական տարիքում /1820 եւ 1825 թթ./, Կովկասի հանքային ջրերում: <...>

1825 թ. Ելիզավետա Ալեքսեևնա Արսենևան թոռան հետ հերթական անգամ մեկնել է Կովկաս, նորից հյուրընկալվել քրոջ՝ Եկատերինա Խաստատովայի կալվածքում, ում ավագ դուստրը Լերմոնտովի մոր նման կրում էր Մարիա անունը: Մարիա Ալիմովնա Խաստատովան այդ ժամանակ արդեն ամուսնացած էր Պ.Պ. Շան-Գիրեյի հետ: Այդ գալուստին Մ.Լերմոնտովի տատիկը ավագ զարմուհուն համոզեց իր հետ մեկնել Տարխանի եւ այնտեղ կալվածք գնել: Մարիան տեղափոխվեց Պենզայի նահանգ եւ Տարխանիում մորաքրոջ կալվածքին մոտ գտնվող Ապալիխա կալվածքը գնեց:

* * *

Արդեն մեկ անգամ չէ, որ գրել են, թե Լերմոնտովը ճանապարհին կարող էր հայտնվել Ղուբայում կապված այն բանի հետ, որ «Նիժնի-Նովգորոդցիներն» ուղարկվել էին Ղուբայի գավառ՝ սեպտեմբերին սկսված ապստամբությունը ճնշելու համար: 1837թ. սեպտեմբերի 5-ին այն բարձրացրել էր Շամիլի աջակից Հաջի Մամեդը: <...>

Այստեղ իսկը ժամանակն է՝ մեջբերելու Լերմոնտովի նշանավոր նամակը: Այն ուղարկվել է Անդրկովկասից Պետրոգավոդսկ՝ Սվյատոսլավ Ռաբուկուն: Նամակը ներկայացնում ենք լրիվ:

«Սիրելի բարեկամ Սվյատոսլավ

Ենթադրում եմ, որ իմ երկու նամակները կա՛մ կորել են

փոստում, կա՛մ էլ քո պատասխանները չեն հասել ինձ, որով-
հետեւ այն ժամանակվանից, ինչ գտնվում եմ այստեղ, ես քո
մասին գիտեմ միայն տատիկի նամակներից: Ինձ, վերջապես,
տեղափոխեցին գվարդիա, բայց՝ Գրոդնոյի գունդ, ու թե չլինե-
ր տատիկը, ապա, խղճով ասած, սիրով կմնայի այստեղ, որով-
հետեւ հազիվ թե Պոսեյդոնիեն Վրաստանից ուրախ է:

Այն պահից, ինչ դուրս եմ եկել Ռուսաստանից, կհավատա՞ս,
որ անընդհատ գտնվել եմ թափառումների մեջ՝ մեկ անիվների,
մեկ՝ ձիու վրա, Գիծը կտրել անցել եմ Կիզլյարից մինչեւ Թա-
ման, անցել լեռները, եղել Շուշայում, Կուբայում, Շեմախայում,
Կախեթիայում, հագնված չերքեզի նման, հրացանը մեջքիս,
գիշերել բաց դաշտում, ննջել շնագայլերի ճիչերի տակ, չուրեկ
կերել եւ անգամ Կախեթի գինի խմել...

Մրսեցնելով ինձ ճանապարհին, ես ջրերը հասա լրիվ հո-
դացավի մեջ, մարդիկ ինձ ձեռքերի վրա դուրս տարան սայլա-
կառքից, չէի կարողանում քայլել, մեկ ամսում ջրերն ինձ ապա-
քինեցին, երբեք այսքան առողջ չեմ եղել, բայց օրինակելի էլ
կյանք եմ վարում. գինի խմում եմ լոկ այն ժամանակ, երբ ինչ-
որ տեղ լեռներում գիշերը մրսելով ու տեղ հասնելով տաքաց-
նում եմ ինձ...Այստեղ, պատերազմից բացի, այլ ծառայություն
չկա, ես ջոկատ հասա շատ ուշ, քանզի Կայսրն այժմ հրամայել
է երկրորդ ռազմարշավ չանել, ու ես այն միերկու-երեք կրակոց
եմ լսել, բայց փոխարենը իմ ուղեւորությունների ընթացքում
երկու անգամ պաշտպանվել եմ պատասխան հրաձգությամբ:
Մի անգամ գիշերը երեքով՝ ես, մեր գնդից մի սպա ու մի չեր-
քեզ /հասկանալի է՝ խաղաղ/ ձիերով գնում էինք Կուբայից, եւ
քիչ մնաց, թե ընկնեինք լեզգիների հրոսակախմբի ձեռքը: Լավ
տղաներ այստեղ շատ կան, հատկապես Թիֆլիսում շատ կար-
գին մարդիկ կան, իսկ թե ինչն է այստեղ իսկական հաճույք՝
դա թաթարական բաղնիքներն են: Ինչ վայրերում որ եղել եմ,
բոլոր հիշարժան տեղերի ճեպանկարներն արել եմ, եւ ինձ
հետ կարգին հավաքածու եմ կրում, միով բանիվ՝ ես ճամփոր-
դել եմ: Լեռնաշղթան անցնելով, հենց որ տեսա Վրաստանը,
սայլակառքից իջա ու բարձրացա ձիու վրա, ձյունապատ սա-
րը /Կրեստովայա/, մազլցեցի մինչեւ կատարը, ինչն ամենեւին
դուրին բան չէր, այնտեղից երեւում է Վրաստանի կեսն՝ ինչ-
պես ափիդ մեջ եւ, ճիշտ եմ ասում, ես չեմ վախենում բացատ-
րել կամ նկարագրել այդ զարմանալի զգացումը. լեռնային օդն
ինձ համար համադարման է, թող սատանայի ծոցը գնան թա-

խիծն ու մեղամաղձությունը, սիրտդ խփում է, կուրծքդ ազատ շնչում, էլ ոչինչ պետք չէ այդ թուպեին, այդպես կնստեի ու մի ամբողջ կյանք դիտեի՝:

Սկսել եմ թաթարերեն խոսել սովորել, լեզու՝ որ այստեղ, եւ ընդհանրապես՝ Ասիայում, անհրաժեշտ է՝ ինչպես ֆրանսերենը եվրոպայում, բայց հիմա, ափսոս, սովորելը կիսատ կմնա, իսկ հետագայում կարող էր եւ հարկավոր գալ: Ես արդեն պլանավորել եմ Մեքքա ու Պարսկաստան եւ այլուր գնալ, հիմա մնում է միայն խնդրել՝ Պերովսկու հետ հիվա գնացող արշավախմբին միանալու համար:

Տեսնու՞մ ես, որ այդ ամենից ես ահավոր թափառաշրջիկ եմ դարձել, ճիշտ եմ ասում՝ հակված եմ նման կյանքի: Եթե խելքիդ փչի ինձ պատասխանել, ապա գրիր Պետերբուրգի հասցեով, եւ ոչ, ավա՛ր, Ցարսկոյե Սելոյի, ձանձրալի է նոր գունդ գնալը, լիովին ետ եմ վարժվել ռազմաճակատից եւ լրջորեն մտածում եմ պաշտոնաթող լինելու մասին:

Մնաս բարով, սիրելիդ իմ բարեկամ, մի մոռացիր ինձ ու հավատա, այնուամենայնիվ, որ իմ ամենամեծ թախիծը եղել է այն, որ դու տուժել ես իմ պատճառով:

Հավերժ քեզ նվիրված՝ Մ. Լերմոնտով:»

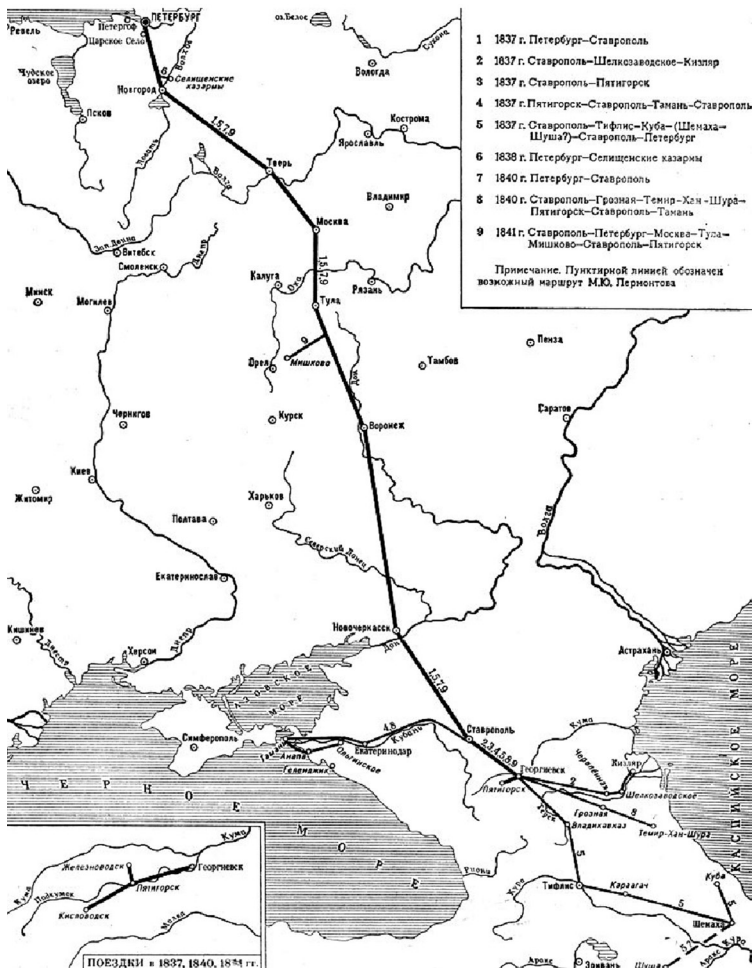
Իրակլի Անդրոնիկովը, մեկնաբանելով այս նամակը, նշել է. «Բայց, քանի դեռ Նիժնի-Նովգորոդցիները գտնվում էին ռազմերթում, Շիրվանի միլիցիայից վրա են հասել շիրվանցի հազար հոգի: Սեպտեմբերի 11-ին Ղուբայի պաշարումը վերացել է, եւ Նիժնի-Նովգորոդցիների օգնությունը պետք չի եկել: Ամսի 22-ի վրա Նրանք լոկ հասել են Շամախի եւ այնտեղ որոշ ժամանակ մնացել «Շիրվանի գավառը հսկելու համար», միայն դրանից հետո են վերադարձել Կախեթիա՝ իրենց շտաբ-բնակարանը: Ակներեւաբար, Լերմոնտովը Թիֆլիսում ստացել է Ղուբայի շրջանում իր գունդը ներկայանալու կարգադրագիրը, բայց Նիժնի-Նովգորոդցիներին այնտեղ չի գտել: Այդ դեպքում հասկանալի է դառնում, թե Լերմոնտովը ինչու է ընկել Ղուբա ու Շեմախա, ինչու գիշերը, ինչ-որ սպայի հետ լոկ մի խաղաղ չերքեզի ուղեկցությամբ մեկնել է Ղուբայից, ինչու է լեզգիների մի ամբողջ ջոկատի հետ գիշերային ընդհարման ժամանակ կրակոցներ արձակել»:

Իսկ, այ, հետո Անդրոնիկովը գրել ու պնդել է, թե Շամախիից դեպի Կախեթիա՝ Նիժնի-Նովգորոդյան գնդի շտաբ-բնակարան մեկնելով, Լերմոնտովը պետք է ընթանար Նուխիի մի-

ջով, քանզի Շամախիից Ղարա-Աղաջ տանող ուրիշ ճամփա չկա ու չի եղել: Այնինչ, Լերմոնտովի նամակում հիշատակված է ոչ թե Նուխին, այլ՝ Շուշին, որը գտնվում է եւ Ղուբայից, եւ Շամախիից հեռու, Անդրկովկասի հարավային սահմաններին մերձ: *Թվում է՝ Լերմոնտովի հետ վիճելն անիմաստ է, այդուհանդերձ՝ Անդրոնիկովը կասկածել է «Շուշա» գրվելու արդարացիության վրա:*

Կրկենք. այդ նամակի ինքնագիրը, շատ ափսոս, պահպանված չէ, սակայն կարելի է միանգամայն հստակ նշել, որ այն գրված է 1837 թ. Նոյեմբերի երկրորդ կեսին-դեկտեմբերի սկզբին: «Ինձ Նորից վերադարձրել են գվարդիա» բառերը վկայում են այն մասին, որ այդ նամակը չէր կարող գրված լինել 1837թ. հոկտեմբերի 11-ին: *Նամակն այդ առաջին անգամ հրապարակվել է «Ռուսսկոյե օբոզրենիե» հանդեսում՝ բանաստեղծի երրորդ ծնկան եղբայր Ակիմ Շան-Գիրեյի հիշատակարանում: Բայց առաջին հրապարակման մեջ «В Шыме»-ի փոխարեն տպագրվել է «В Шyme»: Այդ անճշտությունը ես բացատրում եմ այն փաստով, որ 1890 թվականին Ակիմ Պավլովիչ Շան-Գիրեյն արդեն մահացած է եղել, սրբագրությունը կարդալ արդեն չէր կարող, իսկ Նրանք, ովքեր նամակը պատրաստել են հրապարակման, ազատ կերպով կարող էին ռուսերեն <ш> /շ/ տառը կարդալ <м> /մ/, մանավանդ որ պատկերներում նմանությունը մեծ է:*

Որ Շումա անունով քաղաք Անդրկովկասում բացակայում է, դա գիտեր Լերմոնտովի առաջին կենսագիր-Պավել Ալեքսանդրովիչ Վիսկովատովը: Հաջորդ՝ 1891 թվականին նա Ռիխտերի հրատարակությունում լույս է ընծայել բանաստեղծի ստեղծագործությունների հինգ-հատորյակը, որտեղ ներառել է եւ այդ նամակը՝ արդեն «Шyme»-ն սրբագրած՝ «Шымы»: Անգամ այդքանից հետո արդի սիրողական լերմոնտովագետ Դ.Ա. Ալեքսենը 2006 թվականին գրել է. «Նամակը չի կարելի ապրիորի վավերական ու արժանահավատ համարել՝ բառի ճշգրիտ - Գիրեյի իմաստով վերցված, քանի որ նրա ինքնագիրը մեզ չի հասել, տեքստը հայտնի է Ա.Պ. Շան-Գիրեյի հուշերով...Միանգամայն ակներեւ է, որ դա ոչ թե ճշգրիտ հաշվետվություն է Կովկաս առաջին աքսորի մասին, այլ՝ ավելի շուտ բանաստեղծական երեւակայություն, Պեչորինի՝ ռուսական Չայլո Հարոլդի, ապագա ուղեւորությունների եսքիզ»:

Սիրողական մոտեցման տեր մարդու համար, ինչպես ասում են, ամեն ինչ է կարելի, բայց բոլոր նախորդ լերմոն-տովագետներին ուղղել փորձող մարդը չի կարող չիմանալ, որ հենց նման եզրակացությունն ինքն է ապրիորի սխալ:

Նախ՝ այնպիսի դեպքերը, երբ այս կամ այն փաստաթուղթը բնագրով չի հասել մեր օրերը, այլ հայտնի է միայն ցուցակով՝ պատմության ու գրականագիտության մեջ ավելի քան շատ կան:

Երկրորդ. վերջին ավելի քան հարյուր տարում ոչ-ոք չի փորձել որոնել Ակիմ Պավլովիչ Շան-Գիրեյի արխիվը:

Երրորդ. կասկածն առ այն, թե այդ նամակում ճշմարտությունը չէ գրված, այլ ներկայացված է իբր «Մեր ժամանակի հե-

րոսի» ապագա պլանը, անհեթեթություն է: Լերմոնտովը 1837 թվականի նոյեմբերին գուցե եւ մտածել է, որ շուտով ինքը ինչ-որ բան կգրի Կովկասում իր ուղեւորությունների մասին, սակայն՝ այնպես, որ այդ նամակում բառ իսկ չասելով, գրվանի տակ դրած կազմի Պեչորինի ապագա տեղաշարժումների պլանը՝ նման միտքը կարող է ծնվել լոկ գառնացանքի մեջ:

Չորրորդ. Լերմոնտովագետներից շատերն են վաղուց արդեն հանգել Լերմոնտովի ստեղծագործության ինքնակենսագրականության մտքին, եւ բանաստեղծի կյանքի կոնկրետ իրադարձությունների հաստատումը գտնում են նրա ստեղծագործության մեջ:

Եվ **հինգերորդ.** բանաստեղծի՝ XX դարի 50-ական թվականներին լույս տեսած երկերի առաջին ակադեմիական ժողովածուի մեջ մեկնաբանները, կազմելով այդ նամակին վերաբերող մեկնաբանությունները, բերել են նրա վավերականությունը հաստատող՝ այն ժամանակ մեծ քանակությամբ վավերագրական հայտնի վկայություններ:

Համեմատության համար հիշյալ ժողովածուից մեջբերենք դրանք, որտեղ նշված են այն էջերի ու տողերի համարները, որոնց վերաբերյալ արվել են մեկնաբանությունները : <...>

Այսպիսով, խոսելով նամակում Շուշի անվան մասին, անհրաժեշտ է տարրական համեմատություն կատարել Լերմոնտովյան ձեռագրերում տառերի ու բառերի գրելաձևի վրա: Այդ համեմատությունը հստակ ցույց է տալիս, որ <М> եւ <ш> տառերն այնքան են միմյանց նման, որ Լերմոնտովի՝ Ա.Պ. Շան-Գիրեյի արխիվում գտնված նամակում, հղված Ռաեւսկուն, դժվար չէր Այաա-ի փոխարեն կարդալ Айма: Հատկապես որ՝ նրանց քիչ բան է հայտնի եղել բանաստեղծի կովկասյան առաջին արքայի մասին: Իրակի Անդրոնիկովի տեսակետն ամենեւին չի կարող ընդունվել հենց միայն այն պատճառով, որ «Ныча» եւ «Айма» բառերի գրությունները խիստ տարբերվում են միմյանցից:

Բնականաբար, հարց է ծագում. բանաստեղծն ինչու՞ է հայտնվել Շուշիում: Ուղիղ պատասխան այդ հարցին առայժմ չի գտնված: Բայց երբ ուշադիր նայում ես Լերմոնտովյան ժամանակի ճանապարհային քարտեզին, ապա երեւում է, որ Թիֆլիսից Ղուբա գնում էին միայն Ելիզավետպոլով՝ հետո թեքվում Շամախու ուղղությամբ: Այո, կարելի էր շրջերթ անել ու

գնալ Նուխիով, բայց հազիվ թե Լերմոնտովը արել է դա, նա, ըստ երեւույթին, ավելի կարճ ուղի է ընտրել: Վերադառնալով հետ՝ բանաստեղծը լիովին կարող էր ելիզավետպոլից թեքվել Շուշիի ուղղությամբ, քանի որ իրեն պետք է եղել եւ ինչ-որ կարելուր պատճառներով, ավելի շուտ իր ծառայողական գործերով, ընդգծում եմ ծառայողական ռազմական գործերով, հայտնվել այնտեղ: Կասկած չկա, որ բանաստեղծի ներկայությունը Շուշիում եղել է միանգամայն կարճաժամկետ, կարծում ենք՝ երկու-երեք օրից ոչ ավելի:

Շուշի: Ծենքը, որտեղ տեղի բնակիչների պատմածով, 1837թ.

*կանգ է առել Լերմոնտովը: Մինչեւ 1989 թ. շենքի վրա
հուշատախտակ է եղել:*

* * *

1837թ. Ղարաբաղում Լերմոնտովի լինելու փաստը ունի նաեւ մեկ այլ շատ կարելուր հաստատում, որին ուշադրություն չի դարձվում: Խոսքը վերաբերում է մեծ բանաստեղծի ստեղծագործության մի նշանակալից էջի: Այո, այո, հենց 1837թվականին է Լերմոնտովը գրի առել Աշուղ-Ղարիբի մասին ասքը եւ մշակելով վերածել հեքիաթի, որը, սակայն, չկարողացավ, լիովին հասցնել վերջնամշակման: <...> Մինչեւ այժմ վեճեր են

գնում առ այն, թե այդ ասքի որ տարբերակն է գրառել Լերմոն-տովը, իսկ այն գոյություն ունեւոջ միայն Անդրկովկասի շատ ժողովուրդների մոտ, այլեւ՝ Միջին Ասիայում: Սակայն արեւելազետ, Սանկտ-Պետերբուրգի համալսարանի դոցենտ Ա.Ի. Պըլեւի բազմամյա ուսումնասիրությունները ստեղծագործական գործընթացի հետաքրքիր պատկեր են բացահայտել: Այդ թեմայով նա հրապարակել է հինգ հոդված, եւ յուրաքանչյուր նորը լրացվում է ոչ միայն քննախույզ գիտնականի դիտարկումներով, այլեւ՝ փաստերով: Ըստ արեւելազետի համոզիչ եզրահանգման՝ Լերմոնտովյան «Աշուղ Ղարիբ» հեքիաթի համար հիմք է հանդիսացել հենց Ղարաբաղում՝ նրա լսած դաստանը: <...>

ԱԿԻՄ ՊԱՎՈՎԻՉ ՇԱՆ-ԳԻՐԵՅԸ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ

Սկզբում մեջբերենք Լերմոնտովյան հանրագիտարանից Մ. Դամիանիդիի հոդվածի ժլատ տողերը:

«ՇԱՆ-ԳԻՐԵՅ ԱԿԻՄ /Հովակիմ/ ՊԱՎՈՎԻՉ» /1819-1883/, Լ. երրորդ ծնկան եղբայրն է ու մտերիմը: Ծնվել է Հյուսիսային Կովկասում՝ Շյուկոզավոդսկայա ստանիցայում, տատի՝ Եկատերինա Ալեքսեւնա Խաստատովայի /բանաստեղծի տատ Ելիզավետա Ալեքսեւնայի հարազատ քրոջ/ կալվածքում: Ծնողները. Պավել Պետրովիչ եւ Մարիա Ակիմովնա Շան-Գիրեյներ: Մաքուր ու անկեղծ բարեկամություն է կապել Ակիմ Պավլովիչին Լ. հետ: 1825 թ. աշնանը Շան-Գիրեյների ընտանիքը Ե.Ա. Արսենեւայի առաջարկությամբ տեղափոխվում է Պենզայի նահանգ: Նրա օգնությամբ գնում են Տարխանից երեք վերստի վրա գտնվող Ապալիխա կալվածքը: Շ.-Գ.-ի պատանեկությունն անցել է Ե.Ա. Արսենեւայի տանը, բանաստեղծի կողքին: Նա եղել է Լերմոնտովի կյանքի շատ իրադարձությունների վկան: <...> Շ.-Գ.-ն պատկանել է այն քիչ մտերիմների թվին, ում Լերմոնտովը հաղորդակից է դարձրել իր մտահոգումներին: Լերմոնտովին նա վերջին անգամ տեսել է 1841 թ. ձմռան՝ գարնանը, Պետերբուրգում: Պյատիգորսկում մենամարտի ժամանակ զոհվելու լուրն առնելով, Ակիմ Պավլովիչն է Ե.Ա. Արսենեւային Պետերբուրգից Տարխանի ուղեկցել: Նաեւ ինքն է Պյատիգորսկից ուղարկված իրերը բացել, դասավորել: Դրանց շարքում նա հայտնաբերել է Օդոեւսկու ալբոմը՝ Լերմոնտովի վերջին բանաստեղծություններով: Ավելի ուշ ալբոմը նա է Ա.Ա. Խաստատովի միջոցով վերադարձրել Օդոեւսկուն: Շ.-Գ.-ն Պե-

տերբուրգի Կայսերական հանրային գրադարանին և հանձնել Լերմոնտովի՝ եւ Տարխանիում գտնված ու Պյատիգորսկից այնտեղ եկած բոլոր գրքերը, ձեռագրերն ու նամակները: Շ.-Գ.-ն ավարտել է Պետերբուրգի Հրետանային ուսումնարանը, Կրեմենչուգում ծառայել է որպես դաշտային հեծելազորային հրետանու պետ Ի.Կ. Առնոլդիի համհարգ:

*Ակիմ /Հովակիմ/ Պավլովիչ Շան-Գիրեյը. 1860-ական
թվականների լուսանկար:*

Նա գեներալ Առնոլդիի տիկնոջը՝ Սոֆյա Կառլովնային և նվիրել Լերմոնտովի Չաբուլոտսկու բնագրից 1841 թ. իր ընթերցանական յուղաներկ դիմանկարը: Հետագայում նրա դուստրը՝ Ս.Ի. Ուխտոմսկայան, պատճենը հանձնել է Պետերբուրգում Լերմոնտովի թանգարանին: Կորցնելով հետաքրքրությունը շտաբային գործի նկատմամբ, Շ.-Գ.-ն պաշտոնաթող եղավ: 1844թ. նա գնեց Գեորգիեսկից ոչ հեռու գտնվող Նովո-Ստոլիպինսկոյե կավածքը, որը մի ժամանակ պատկանում էր իր նախապապ Ա. Ե. Ստոլիպինին, եւ զբաղվեց գյուղատնտեսությամբ: 1851 թ.նա ամուսնացավ գեներալ Վերգիլիևի խորթ դուստր Էմիլյա

Ալեքսանդրովսկա Կլինգենբերգի հետ: Նրա տիկինը ծանոթ է եղել բանաստեղծի հետ, նրա՛նց տանն է տեղի ունեցել Մարտի-նովի հետ Լերմոնտովի վեճը: Շ.-Գ.-ն, հավանականորեն, նրա-նից է իմացել մենամարտի մանրամասները:

Շ.-Գ.-ների ընտանիքը Պյատիգորսկում օգտվում էր հար-գանքից: Ինքը՝ Շ.-Գ.-ն խելացի, եռանդուն, գործնական մար-դու հեղինակություն ուներ, դրա համար էլ նրան գավառի ազն-վականության պարագլուխ են ընտրել: Կովկասի փոխարքայի հանձնարարությամբ նրան ուղարկել են Պետական խորհրդի կոմիտե եւ Ստավրոպոլի նահանգի գյուղացիության կազմա-կերպման գծով Կովկասյան կոմիտե: Այդ գործունեության հա-մար նրան պարգևատրել են բրոնզե մեդալով: Միջոցների սա-կավորությունը նրան մղել է ծառայության անցնելուն եւ աշխա-տելուն Շուշիում, Նախիջեւանում, Երեւանում: Կյանքի վերջին տարիները նվիրել է Հայաստանի երաշտային շրջաններում ոռոգչական աշխատանքներին: Հանգստի հազվադեպ ժամե-րին նա տրվում էր սիրելի զբաղմունքին՝ նկարչությանը: <...> Նրա մոտ էր կանգ առնում բանաստեղծի առաջին կենսագի-րը՝ Դերպտից եկող Պ.Ա. Վիսկովատովը /սաեւ՝ Պ.А.Висковатый -**թարգմ.**/ եւ բարձրաձայն ընթերցում Լերմոնտովի մասին գրած իր գիրքը: Նա ուշադիր լսում էր Շ.-Գ.-ի դիտողություննե-րը եւ բազմաթիվ ուղղումներ է կատարել գրքում: Շ.-Գ.-ն հիշո-ղություններ է թողել Լերմոնտովի մասին, որոնք բանաստեղծի մասին գրված հուշերից ամենաբովանդակալիցն ու անաչառն են հանդիսանում:

Ակիմ Պավլովիչին ենք մենք պարտական նրանում, որ Լեր-մոնտովի գրասեղանն ու բազկաթոռը գտնվում են Պյատի-գորսկում «Լերմոնտովի տնակում»: 1883թ. դեկտեմբերի 8-ին Շ.-Գ.-ն սրտի պայթումից վախճանվեց Թիֆլիսում, 64 տարե-կանում: Աճյունը տեղափոխվել է Պյատիգորսկ: Նրան թաղել են Լերմոնտովի նախնական թաղման վայրից ոչ հեռու»: <... >

Իսկ այժմ խոսքը տանք Ակիմ Պավլովիչի դստերը՝ Եվգենյա Ակիմովնային: <...>

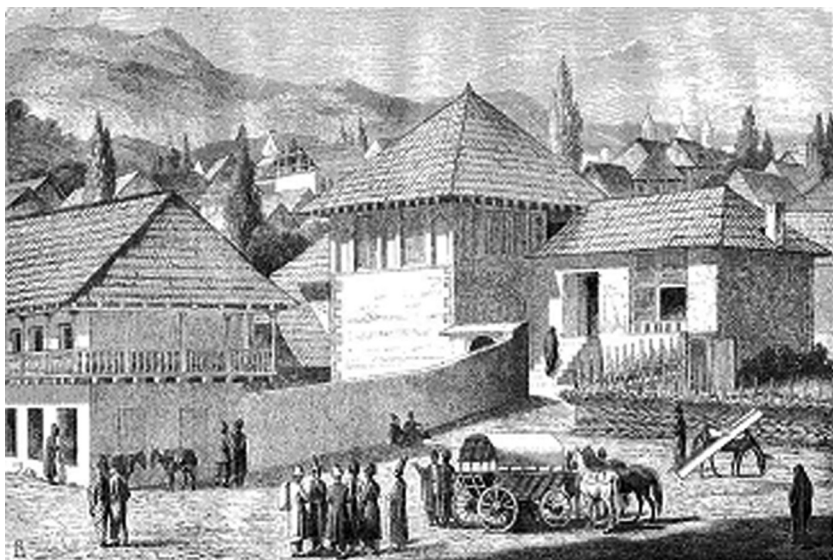
«Հայրս տառապում էր անգործությունից ու հանկարծ իմա-ցավ, որ Ելիզավետայուի նահանգում՝ հեռավոր Շուշի քաղաքում պաշտոն է ազատվել եւ խնդրեց իրեն տեղափոխել այնտեղ: <...> Շուշի քաղաքը /Ղարաբաղի նախկին մայրաքաղաքը, որ-տեղ ժամանակին ուղանցաբար եղել էր Լերմոնտովը/ գտնվում է բարձր լեռնավանդակի վրա, որի ստորոտից ոչ այնքան հե-ռու, համեմատաբար հարթ տափարակի վրա Խանքենդի կոչ-

վող փոքրիկ գյուղում էր տեղակայված շտաբ-բնակարանը, եւ գնդի հրամանատարի դուստրերն իրենց երկրպագուների հետ ձի հեծած էին գալիս մեզ հյուր, մենք էլ՝ իրենց: Ժամանակին, հավանաբար, հենց նշված գյուղում էր տեղակայված գունդը, ուր գործուղված է եղել Լերմոնտովը: Շուշի կարելի էր գնալ միայն ձիով, իրերը տեղափոխել՝ ավանակներին ու ձիերին բարձած: Խոշոր ու մեծաքանակ ապրանքները տեղ էին հասցվում ուղտերի քարավանով: 7 վերստի բարձրությամբ կտրուկ վերելք, ցածում այսպես կոչված՝ խանի այգիները, քարավանսարայում /իջեւանատան նման մի բան/ եկվորները կանգ էին առնում եւ իրերը վերաբարձելով՝ ձի հեծած, լեռնային նեղ ճանապարհով, որի երկու կողմը կիրճեր էին՝ փոքր գետերով հանդերձ եւ անդունդներ, բարձրանում քաղաք:

Հայրիկն ուշադիր ուսումնասիրեց շրջակայքը եւ ծանրութեթեւ անելով բնակչության, հատկապես՝ աղքատ խավի, ծանր վիճակը, անվավոր փոխադրամիջոցների համար նախատեսված հատուկ՝ զիգագաձեւ ուղի կառուցելու միտք հղացավ՝ Թիֆլիս տանող ռազմավիրական ճանապարհի նման: Ձեռնամուխ եղավ հարթաչափական հաշվարկներին... Ուղեժապավենի հարթեցումն ընթանում էր այնպիսի դժվար ու վտանգավոր տեղերով, որ նրան պետք էր լինում իրանի շուրջը փաթաթած եւ ամուր կապված բարակ պարանով աշխատել, որի մյուս ծայրը պահում էին վերելում գտնվող մարդիկ: Վերջիններս շարժվում էին նրան զուգահեռ ու դանդաղ: Այդ կերպ էր նա պահում մարմնի հավասարակշռությունը՝ շարժվելով ուղղաբերձ ժայռերի փոքր ու նեղ ելուստներով, որտեղ հազիվ էր տեղավորվում ոտնաթաթը:

Հայրիկն իր մոտ կանչեց բնակիչներին, բացատրեց ամեն ինչ, եւ նրանք հասկացան ու հիացած էին: Նա նրանց ասաց, որ եթե ուզում են իրոք գլուխ գա գործը եւ համաձայն են յուրաքանչյուր ընտանիքից հերթով մեկական բանվոր տրամադրելու գործին, ապա ինքը թույլտվություն կվերցնի Նահանգապետից, ով իր անմիջական պետն է՝ Բուլատով ազգանվամբ, քաղաքացիական անձ է եւ շատ մարդասեր անհատ, ցանկացած լավ գործի, լավ նախաձեռնության ընդառաջող:

Նահանգապետը հորս ճանաչում էր որպես մի մարդու, որին կարելի էր վստահել: Նա Ելիզավետպոլում էր բնակվում, եւ հայրս գնաց այնտեղ: Բացատրեց նրան խնդրի էությունը եւ ստացավ թույլտվությունը: Այդպես ահա սկսվեց ճանապարհի շինարարությունը: <...>

Պատկեր՝ Շուշի քաղաքից: Վ.Վերեջազիսի նկարներից, 1865 թ.

Ժայռոտ տեղերը վառողով պայթեցնելու համար պատրույզներ էին պետք: Վառողը խառնում էին ջրի հետ, պատրույզները գցում ստացված լուծույթի մեջ, լավ ներծծվելուց հետո հանում եւ հիմնավորապես չորացնում: Այդ աշխատանքը հարկ էր անել խնամքով, այլապես կարող էին դժբախտ պատահարներ լինել: Այդ ժամանակ մեզ մոտ էր ապրում հորեղբորս՝ Ալեքսեյ Պավլովիչի երիտասարդ դուստրը: Հայրս այդ աշխատանքը վստահել էր նրան, ես էլ օգնում էի: Մենք շահագուշտ էինք, բայց եւ մեծ եռանդով էինք աշխատում: Երբ պատրույզները պատրաստ էին լինում, հայրիկը դրանք տանում էր վարձված վարպետների ու բանվորների մոտ: Մենք երբեմն ձի հեծած գնում էինք նրանց աշխատանքը դիտելու:

Ժամանակն անցավ, աշխատանքներն ավարտվեցին, եւ ճանապարհը, վերջապես, պատրաստ էր: Համընդհանուր ինչպիսի՞ ուրախություն էր տիրում... Հայրիկը նահանգապետին հեռագրեց այդ մասին եւ պատասխան ստացավ՝ թե գալիս է տեսնելու եւ ընդունելու այն: Հայրս իր նման մի խումբ հեծյալների ուղեկցությամբ գնաց նրան ընդառաջ: Ճանապարհի կեսին նահանգապետը դեռ հեռվից տեսավ նրանց ու հրամայեց կանգ առնել: Երբ նա իջավ կառքից, հայրիկը մոտեցավ: Նա-

հանգապետը գրկեց նրան եւ համբուրեց՝ շնորհակալություն հայտնելով լավ կատարված աշխատանքի համար ու հրավիրեց իր հետ միասին կառք նստել: <...>

Շուտով նորակառույց ճանապարհով ազատ երթեւեկություն հայտարարվեց, ու ձգվեց տարբերազան ապրանքներով բարձված ձիասայլերի ու ձիաբեռնասայլերի, ձիափոխ կառքերի շարանը, քաղաքը կենդանության նոր թափ առավ: <...>

Իմ կրտսեր եղբայր Ակիմ Ակիմովիչը, որ ավարտել էր Թիֆլիսի դասական գիմնազիան, ընդունվեց Կիեւի համալսարանի ֆիզիկա-մաթեմատիկական ֆակուլտետ: Ավարտելով համալսարանական կրթությունը, նա ամուսնացավ իր պրոֆեսորի խորթ դստեր հետ եւ հաշվապահի ծառայության անցավ Լիտվա-Ռուսիայի երկաթուղում:

Երբ նա արձակուրդ էր վերցնում, մեկնում էր հայրիկի մոտ, գործում օգնում նրան: Հորս մահից հետո նա պաշտոնաթող եղավ, պետական գանձարանից հայրիկի վերցրած կապալի ժամկետը շարունակելու թույլտվության հասնելով իր համար՝ ուղեւորվեց Բաշ-Նորաշեն, որը Երեւանի մոտ է, եւ աշխատեց այնտեղ: Դաշտերի ոռոգման համար եղբայրս էլ մի, ոչ այնքան մեծ, ջրանցք կառուցեց: Նա էլ, հայրիկի պես, բոլորի հետ պարզ ու բարեհամբույր վարվեցողություն ուներ եւ շրջակա գյուղացիության, բնակչության կողմից վստահություն էր ձեռք բերել: Եվ մարդիկ իրենց գործերով միշտ խորհուրդ էին հարցնում նրանից:

Մի անգամ այնպես պատահեց, որ երբ հարեւան գյուղից մի թաթար բնակիչ տնտեսական գործերով եղբորս մոտ էր եկել, նույն թաթարական գյուղում սպանվեց տեղական բեկերից մեկը, եւ մարդասպանը զրպարտեց եղբորս այցելած թաթարին՝ իբր նա է սպանել, ու վերջինիս բանտ նստեցրին: Խեղճի ընտանիքն էլ վազեց եղբորս մոտ՝ պաշտպանելու աղերսանքով: Աղքատ գյուղացուն պաշտպանող չկար, մարդասպանն էլ կաշառել էր սուտ վկաների: Ու եղբայրս, հանգամանորեն պարզելով, թե իրականում դեպքն ինչպես է կատարվել, անձամբ գնաց Երեւան՝ նահանգապետի մոտ, ամեն ինչ բացատրեց եւ ինքն էլ որպես պաշտպան հանդես եկավ դատարանում, ապացուցելով, որ սպանվածի ու սպանողի միջեւ արյան վրեժի թշնամություն է եղել, եւ որ դժբախտ թաթարը դեպքը տեղի ունենալու պահին իր մոտ է եղել: Իր պաշտպանական ճառն

ասելով՝ եղբայրս շահեց գործը , ու խեղճուկրակ թաթարին արդարացրին, իսկ մյուսին դատապարտեցին եւ Սիբիր արքարեցին, եւ, իհարկե՝ մարդասպանի ընտանիքը խորապես ատեց եղբորս, ու նրա հանդեպ վրիժառություն ծագեց: Այն ժամանակ Անդրկովկասում դյուրին էր մարդասպան վարձելը:

Ձմռանը Երեւանում ապրող եղբայրս ուշ երեկոյան ակումբից վերադառնում էր տուն: Երբ նա բանալին հանեց եւ ուզում էր բացել շքամուտքի դուռը, հանկարծ շենքի անկյունից դուրս թռան երկու հոգի եւ դաշույններով հարձակվեցին նրա վրա: <...> Եղբորս կինը ճչալով օգնություն կանչեց, խոհարարը դա լսելով՝ ակնթարթորեն դուրս վազեց ու գոռալով նետվեց եղբորս կողմը, բայց արդեն ուշ էր, մարդասպանները երկու վերք հասցնելով եղբորս որովայնին, վայրկենաբար չքվեցին ու այնպես էլ չհայտնաբերվեցին, ենթադրվում էր, որ Պարսկաստան էին փախել: <...> Հուղարկավորելուց երկու օր անց ես տուն վերադարձա: Դա եղել է 1912 թվականին»: <...>

Այսպիսին է Եվգենյա Ակիմովնա Շան-Գիրեյի ավելի քան հետաքրքիր պատմությունը, որը գործնականորեն առաջին անգամ է ծանոթացնում ղարաբաղյան հողում Լեւոնտովի զարմիկի հսկայական, ես կասեի՝ տիտանական գործունեության հետ:

Ականատեսի նրա վկայությունը լիովին մերկացնում է ժամանակակից ադրբեջանական քարոզչությանը: Նրա եղբայր Ակիմ Ակիմովիչը՝ Ակիմ Պավլովիչի որդին, դավաճանորեն սպանվել է ոչ թե հայերի, այլ՝ կովկասյան ստոր թաթարների կողմից, որոնց այժմ կոչում են ադրբեջանցիներ: Կովկասի իրական կեղծելու մասնագետ՝ բաքվեցի այդ անմաքուր հեղինակներն իրենց աչքակապության ու խաբեությունների համար պետք է խաչվեն պատմության խաչելափայտին:

**Թարգմանությունը՝
ՆՎԱՐԴ ԱՎԱԳՅԱՆԻ**

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
ՂԱՐԱՔԱՂԸ Մ. ՅՈՒ. ԼԵՐՄՈՆՏՈՎԻ
ԵՎ ՆՐԱ ՄԵՐՁԱՎՈՐՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԶԱԽԱՐՈՎ

Որու մեծ բանաստեղծ Մ. Յու. Լերմոնտովի եւ նրա շրջապատի որոշակի անձանց կողմից Ղարաբաղի /պատմական Հայաստանի 10-րդ նահանգ Արցախ/ հետ ունեցած առնչությունների եւ, մասնավորապես, կովկասյան առաջին քսորի շրջանում բանաստեղծի՝ կարճատեւ այցով Շուշիում եղած լինելու շուրջ է ՌԴ Լերմոնտովյան կոմիտեի նախագահ, պրոֆ. Վլադիմիր Ալեքսանդրովիչ Զախարովի գիտական ուսումնասիրությունը:

Պետք է ասել, որ Արեւելքի մշակույթի կերպարներն ու Կովկասը Լերմոնտովին ուղեկցել են ստեղծագործական ողջ, ցավոք՝ կարճատեւ, կյանքում, ընդորում, Լերմոնտովը միայն առաջին ու երկրորդ քսորների ժամանակ չէ, որ եղել է Կովկասում. Երկրամասը նրան ծանոթ է եղել դեռ մանկությունից...

Մեծ բանաստեղծի ղարաբաղյան այցի մասին ինչպես հիմք՝ այնպես էլ վեճերի առիթ է տվել 1837 թ. վերջին նրա մտերիմ Ս. Ա. Ռաբեսկու գրած նամակը: Շուշի այցելելու հարցի պարզմանն ու բանաստեղծի մահից տարիներ անց նրա զարմիկ Ալիմ Շան-Գիրեյի՝ Շուշիում ծավալած գործունեության մասին է ոչ միայն մասնագետների, այլեւ ընթերցողական լայն շրջանակի համար նախատեսված՝ «Ղարաբաղը Լերմոնտովի եւ նրա շրջապատի կյանքում» գիրքը:

РЕЗЮМЕ
КАРАБАХ В ЖИЗНИ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА И ЕГО ОКРУЖЕНИЯ
ЗАХАРОВ ВЛАДИМИР

Ключевые слова: Лермонтов, Хастатов, Аким Шан-Гирей, Шума, Шуша, легенда, Шуши, Степанакерт, дорога.

Книга «Карабах в жизни М. Ю. Лермонтова и его окружения» профессора Владимира Александровича Захарова, председателя Лермонтовского комитета РФ - научное исследование вопроса: был или не был великий русский поэт в Карабахе /бывшая 10-я губерния исторической Армении/, в частности - в городе Шуши. Поводом к этому послужило известное письмо поэта, отправленное своему другу С.А. Раевскому, в конце 1837 года, в котором Лермонтов перечисляет многие населенные пункты на Северном Кавказе и в

Закавказье, где ему пришлось побывать в тот год. О письме этом идут споры. Книга содержит немало неизвестных до сих пор документов, свидетельствующих о том, что не только Лермонтов, но и некоторые лица из его окружения были в Карабахе. Книга предназначена не только для специалистов, но и для широкого круга читателей.

SUMMARY

KARABAKH IN THE LIFE OF M. YU. LERMONTOV AND HIS RELATIVES VLADIMIR ZAXAROV

Key words: *Lermontov, Khastatov, Akim Shan-Girey, Shuma, Shusha, legend, Shushi, Stepanakert, road.*

The scientific study of the President of RF Lermontov Committee, prof. Vladimir Aleksandrovich Zakharov is about the relationships of the great Russian poet M. Yu. Lermontov and some persons of his entourage /the 10th province Artsakh of historical Armenia/, particularly it is about the poet's short visit to Shoushi during the first Caucasian exile.

It must be said that the characters of Eastern culture and Caucasus accompanied Lermontov for his whole creative, unfortunately, short life, further, Lermontov wasn't only in Caucasus during the first and second exiles; the land has been familiar to him since childhood...

About the great poet's visit to Karabakh as basis as well as controversy caused the conflict in 1837: the last letter by his close friend S. A. Raevsky. After having found out the issue of visiting Shoushi and after some years of the poet's death, the activity about his cousin Akim Shan-Girey in Shushi is not only for specialists but also for a wide range of readers - the book «Karabakh in the Life of Lermontov and its surroundings».